

3. Završetak. »Ne spavajmo, nego bdijmo i budimo trijezni«.

Nekoć je Jeremija gledao slično stanje u Izraelu, pa je zapovijestio Bogu: »Gospodine, ne gledaju li oči tvoje na vjernost? Biješ ih, ali ih ne boli; satireš ih, ali ne će da prime nauke, tvrde im je lice od kamena, ne će da se obrate« (5, 3). Kako se Bog nekoć tužio na Židove, jednako On to kao da danas upravlja Evropi: »Sinovi tvoji ostaviše mene. Kako ih nasitih, stadoše činiti preljubu« (ib. 7).

Uistinu Bog je nasitio Evropu svojom istinom i milostima, jer ono, što je u njoj učinio i što je njoj darovao — svoju katoličku Crkvu i nepogrešivo papinstvo — to nije učinio ni jednom drugom narodu« (ps. 147, 20). Ali nezahvalna Evropa, ili bolje govoreći veliki dio njezine inteligencije zasiti se Božjih istina i njegovih darova. I tu se ispunjuje Salamunova riječ: »Duša sita gazi med, a gladnoj je duši slatko sve, što je gorko« (Prov. 27, 7). Tu se ispunjuje ono, što je neki Grk u Ateni kazao Mgru F. Buliću prije 30 godina, kada ga je upitao, zašto su nezadovoljni sa starim kraljem: »Dugo nam vlada!« Tako i evropska inteligencija, a za njom i masa, željne novotarija odvrću se od istine i srcu zabavljaju se, grade babilonsku kulu, pa nije ni čudo, što već sada doživljuju i istu sudbinu: Bog ih kazni »zmešanijom«.

Evropo, Evropo, kada ćeš se opametiti?

Aristid i njegova apologija kršćanstva

Podaci o životu pisčevu i o povijesti njegove Apologije.

U Kronici Euzebijevoj (p. a. Abrah. 2140. Hadr. 8.) prvi se put spominje Aristid kao »filozof atenski«. Kihn veli, da je rodom valjda iz Male Azije. Način, kako govori o Bogu, dosta jasno odaje filozofa peripatetičkoga, koji je ujedno u retorici izobražen bio. Još kao kršćanin zadržao je plašt filozofski (pallium, τοῦ βάρβαρου). Prema Euzebijevoj Povijesti crkvenoj (4, 3) »i Aristid, muž vjeraan, koji je revno pristao uz našu religiju, slično kao i Kvadrat, ostavio je Apologiju u prilog vjeri, posvećenu Hadrijanu. A premnogi sve dosada čuvaju također njegov spis«. Rauschen presmjelo iz ovih riječi hoće da zaključiti, da sam Euzebije nije spoznao sadržaja toga spisa; dapače isto veli bez razloga i o sv. Jeronimu, pridometnuv još i ove riječi: »Stridonjanin se dao zanijeti od

tvrdnje, da je Aristid isprepleo svoju apologiju filozofskim sentencijama, i da ga je Justin nasljedovao«. Što više, Rauschen je silno zamjerio sv. Adonu Vienskom († 875.), jer je u martirologiju (31. augusta) tobože »dodao izmišljotinu, da je Aristid u ličnoj nazočnosti cara (Hadrijana) držao sjajno predavanje o tom, da je Krist Isus jedini Bog«.¹⁾

Međutim tekst Euzebijeve Ἀπολογίαν ἐπιφωνήσας Ἐδριάνου καταλέλοιπε (progovoriv, doviknuv Hadrijanu) opravdava barem mogućnost, da je Aristid doista držao predavanje pred Hadrijanom. to više, što također prvi natpis sirskeg prijevoda glasi: »Apologia, quam fecit Aristides coram Hadriano...«. Nadalje pravom je Jeronim mogao napisati, da je ta Apologija isprepletana filozofskim sentencijama. Već prvo poglavlje o Bogu puno je takovih filozofskih aksioma, n. pr. I, 2: »Svijet i sve, što je u njemu, kreće se pod pritiskom drugoga« — »I onaj koji ih pokreće, jači je od pokrenutih stvari« — »Pokretač je svijeta Bog svemira...«. To su doista filozofske sentencije, koje se gotovo doslovno nalaze u spisima Aristotelovim i drugdje. I Dr. Sasse veli: »Ova se primjedba sv. Jeronima izvrsno slaže s našim (ormenskim) fragmentom«. ²⁾

Da je pak Justin nasljedovao Aristida to je istina i uopće, jer je on poput Aristida, sastavio Apologiju i posvetio je caru: pa i napose sam Rauschen u bilješkama spomenutog izdanja svoga opet i opet ističe paralele između Aristida i Justina (V. loc. cit., str. 26, bilj. 10. »Justin, Apolog. II, 6, 3«; str. 28, bilj. 4. »Vgl. Justin, Apol. I, 12, 9«; str. 29, bilj. 3. »Justin, Apol. I, 39, 3«; na jedinoj strani 38. u četiri razne bilješke ističe svu silu paralela iz Justina itd.).³⁾

Da je nadalje »Krist Isus jedini Bog« (dakako po kršćanskom shvaćanju: u jedinstvu s Ocem i s Duhom Svetim), to je doista jezgra sadržaja te Apologije, koja je naperena ne samo proti nezna-bošćima, nego također proti židovima; ovi, kako to sam Rauschen (str. 48, bilj. 14.) izvodi po grčkom prijevodu, »štuju istina i sada još jednog svemogućega Boga, ali ne prema spoznaji (Rim. 10, 2), jer niječu Krista Sina Božjega (1 Iv. 2, 22 s.) i gotovo su nalik na pogane...«

Španjolak Pavao Orozije (Hist. adv. pag. 7, 13, 2) slavi »vjernost u vjeri i mudrost« Aristidovu te tvrdi, da su Kvadrat i Aristid također dali povod reskriptu, što ga je Hadrijan upravio Fundanu, donekle u prilog kršćanima; a isto su već i Euzebije⁴⁾ i Jeronim natuknuli u svojim kronikama. Bit će dakle, da je i Aristid poput Kvadrata podastro Hadrijanu svoju Apologiju oko g. 125. Kihn (Patr. I, 139) protiv modernih pisaca pravom brani ovo datiranje, u kojem se slažu svi starocrkveni pisci i moderna otkrića osim jednog jedinog natpisa sirskeg, u kojem je riječ »Antonin« interpolirana.

Zanimljiva je povijest o potonjoj sudbini te Apologije.

Starocrkveni pisci na žalost nisu nam izvadili nijednog doslovnog teksta iz toga spisa, kojega je kasnije poslije 5. stoljeća nestalo. To se više iznenadili učenjaci, kad su Mehtaristi sv. Lazara kod Mljetaka g. 1878. iz kodeksa 10. stoljeća objelodanili odlomak ove Apologije (pogl. 1. i 2.) u armenskom prijevodu, koji je nastao u 5. stoljeću. Ujedno su izdali iz kodeksa 12. stoljeća od istog Aristida homiliju o »uzdisaju razbojnikovu i o odgovoru raspetog Spasitelja« (Lk. 23, 42 s.). U novom izdanju P. Martin je [Analecta sacra IV, 1883.] dodao po rukopisu g. 1704. i drugi fragmenat »iz poslanice filozofa Aristida svim filozofima«. O autentičnosti zanosne homilije i kratkog listovnog fragmenta prepiru se i danas; ali da je odlomak Apologije autentičan, o tom nitko nije ozbiljno sumnjao.

Sjajnu potvrdu nađe taj fragmenat g. 1889., kad je R. Harris u **sirskom** rukopisu 6. ili 7. stoljeća u samostanu sv. Katarine na gori Sinaju našao cjelovitu Apologiju, koju je g. 1891. objelodanio zajedno s okrnjenim **grčkim** izvornim tekstom, što ga je J. A. Robinson slučajno našao uvršten kao govor Nachorov u »Život Barlaama i Joasapha«. Migne je taj vjerski roman o obraćenju indijskog kraljevića Joasapha po monahu Barlaamu otisnuo u 96. svesku svoje grčke patrologije (859 ss.) među spisima sv. Ivana Damašćanina, dok je pravi autor romana po Krumbacheru³⁾ neki drugi monah Ivan iz samostana sv. Sabe kod Jerusalema iz prve polovice 7. vijeka.

Kao podloga za rekonstrukciju prvobitnog teksta služi učenjacima sirska prijevod (S). Grčki se romanopisac dao voditi estetičnim i dogmatičnim razlozima te je on prema praktičnoj svrsi svojoj Apologiju (G) dosta skratio ili slobodno koješta preradio, poremetiv također prvobitni raspored u nekim točkama.

Uz grčki tekst kod Migne-a stoje mi sada na raspolaganje doslovni njemački prijevod armenskog fragmenta od Dra Fr. Sasse-a u insbruškom časopisu Zeitschrift für kath. Theol. (1879, 612 — 618.) nadalje točni njemački prijevod sirskeg teksta, što ga je profesor Dr. Schönfelder objelodanio u časopisu »Theol. Quartalschrift« (Tübingen, 1892, 531. — 557.) i novi prijevod Dra Rauschen-a, koji se, osobito u bilješkama osvrće također na armenski prijevod (A) i na grčki tekst.

Harris je razdijelio svu Apologiju na 17 poglavlja. Armenski fragmenat nosi ovaj natpis: »Imperatoru Hadrijanu Cezaru, od atenskog filozofa Aristida«. Na čelu sirskeg prijevoda čitamo dva natpisa. Prvi kraći, kojim se spis navodio, glasi: »(Dalje) Apologija, koju je učinio Aristid filozof pred Hadrijanom kraljem za religiju«. Premda taj natpis nije izvoran, ipak poput armenskog natpisa prema stalnoj tradiciji označuje Hadrijana za naslov-

nika. Drugi natpis odmah iza toga slijedi, te izvorno pripada samom spisu, ali je gramatično oštećen i uz ime Hadrijanovo nosi također ime Antoninovo: »Svesilnom $\tau\alpha\nu\tau\omicron\lambda\omicron\upsilon\alpha\tau\omicron\upsilon\iota$ Cezaru Titu Hadrijanu Antoninu, obožavanim i premilostivim⁶⁾ $\sigma\epsilon\beta\alpha\sigma\tau\omicron\iota\varsigma$ $\sigma\upsilon\sigma\epsilon\beta\epsilon\omicron\iota$ od Marcijana Aristida, filozofa Atenjana«. Očito se dakle ovdje pogrješka uvukla, a povod toj promjeni singulara u plural bit će druga pogrješka, kojom se interpoliralo ime »Antonin«. Tradicionalni razlozi upravo nas sile, da držimo to ime za interpolaciju, ako ne ćemo, da Euzebija, Jeronima, Orozija... sve skupa utjeramo u laž. Euzebije jasno veli u svojoj Povijesti crkvenoj, da je Apologija »posvećena Hadrijanu, i (da) premnogi sve do sada čuvaju također njegov spis«. Zar nitko od ovih ne bi upozorio Euzebija, pa kasnije i Jeronima i Orozija na ovu pogrješku njihovu, koja bi se vukla kroz stoljeća kraj svega toga, što su »premnogi imali taj spis«? Ili zar ćemo Euzebija tako nesavjesnim držati i kazati, da je onu primjedbu svoju isisao iz prsti? Sam Rauschen (l. c. 5—6.) spominje 3 razne armenske recenzije, koje nisu nastale prije 5. stoljeća, i uz to sirski prijevod i krasnu grčku preradbu. Kako bi sve to moglo nastati, da izvor-nik nije dosta raširen bio još u 4. stoljeću? Pa kojim pravom mogu protivnici tvrditi, da ni Euzebije ni Jeronim nisu nikad imali toga spisa u ruci, kad ipak i Euzebije zna za premnoge $\pi\alpha\theta\eta$ $\alpha\tau\iota\sigma\tau\omicron\upsilon\iota\varsigma$ koji ga imaju, a Jeronim također nas izvješćuje o »filozofskim sentencijama« toga spisa? Vidjeli smo gore napose kako je kod drugih hiperkritični Rauschen⁷⁾ u svojim vlastitim tvrdnjama upravo veoma nekritičan i lakouman. Tako se osvećuje hiperkriticizam.

II. Sadržaj i raspored Apologije Aristidove.

Opsegom dosta malena Apologija ističe se preglednim rasporedom. U uvodu filozof razlaže, kako je on sam na temelju promatranja svemira i divnog sklada njegova došao do uvjerenja o opstanku svesilnog pokretača svijeta, Boga, što ga ljudski um ne može posve dokučiti. Dublje umovanje o biti Božjoj istina veoma je teško poradi beskrajnosti božanstva pa i bez praktične koristi. Ali to jedino valja znati, da je onaj, koji svim stvorovima upravlja u svojoj Providnosti, vrhovni Gospodar, Bog i Stvoritelj svega, koji je u do-broti svojoj sve vidljivo stvorio. Njemu se treba dakle klanjati, a bližnjega treba ljubiti kao sebe. I (1. — 3.).

Negativnim atributima možemo ipak donekle točnije odrediti pojam o Bogu. I (4. — 6.).

Na temelju pravoga pojma o Bogu Aristid ispituje razne religije ljudske i stoga gledišta redom pretresa vjeru barbara, Grka, Židova i kršćana. Naj-prije bavi se tobožnjim mitološkim podrijetlom barbara i Grka, zatim histo-rijskim podrijetlom Židova od Abrahama, i kršćana od Krista. Dosta opširno govori o Kristu, Sinu Višnjega Boga, koji se objavio po Duhu Sv., sašao s neba

i rodio se od Djevice hebrejke, kako nas uči evanđelje. A ovo je svjedočanstvo po Bardenheweru s gledišta povijesti dogmi najvažnije u čitavoj Apologiji. Po 12 apostola Krist je sav svijet poučio spasonosnom naukom svojom. Židovi ga probodoše; ali je uskrsnuo od mrtvih i uzašao na nebo, Apostoli su širili nauku njegovu, a koji vjeruju, zovu se kršćani. (II.)

Od III. do XIII. poglavlja pisac točno se i posebno bavi vjerom i bogovima barbara, koji su se klanjali prolaznim elementima, Egipćana, koji su obožavali životinje, i Grka, koji su svojim bogovima pripisivali ljudske mane i strasti. Dokazuje, kako je sve to nedostojno i protivi se sudu zdravoga razuma.

Vjera Židova mnogo je uzvišenija, jer štiju jedinog Boga Stvoritelja svijeta, ne klanjajući se djelima njegovim, a visoko cijene također djela ljubavi bližnjega. Ali su i ovi zalutali, što se tiče krivog načina vršenja obrednog zakona. Služe naime anđelima a ne Bogu, subotama, mjesecima, jednu nekvasni kruh, drže Veliki dan, post, obrezovanje i razlikuju čista i nečista jela, premda se svega toga ne drže točno (XIV.).

Jedini kršćani imaju potpunu istinu, jer se drže ne samo pravoga pojma o Bogu, nego također savjesno vrše njegove i Kristove zapovijedi. Uzorno se vladaju u moralnom pogledu i ljube se među sobom do smrti i do groba. Boga slave svako jutro i u svako vrijeme i zahvalni su mu na svom jelu i pilu. Vesele se kod smrti pravednika i prate mrtvacu do groba. Slave Boga kod rođenja djeteta i osobito kod smrti takva nevina djeteta. Ali plaču, kad koji bezbožac umre u svojim grijesima, jer ide na muke (XV.).

Poznavajući Boga, prose od njega samo pristojne stvari. Ne traže plaće zemaljske za dobra djela, nego očekuju slavu svoga Krista i obećanja njegova vječna. Sve to može Vaše Veličanstvo također saznati iz njihovih spisa. U istinu, velika je i divna ova nauka za onoga, koji je promatra; i doista je to novi rod, u kojem ima primjesa božanska (κρῆσις).

To ne govorim od sebe, nego kako sam poučen u njihovim knjigama, kojima tvrdo vjerujem. To me također nagoni, da istinu navijestim onima, koji su joj skloni i traže budući svijet; ovaj svijet ima zahvaliti svoj opstanak vraćoj molitvi kršćana. Drugi su narodi i sami zalutali i vode druge na stranputice, jer se valjaju pred niskim elementima, te ne će da pogled duha uzdignu. Tumaraju u tmíni nalik na pijance, koji guraju jedan drugoga i padaju (XVI.).

U epilogu (XVII) Aristid opet upućuje cara na svete knjige kršćana, koje su veoma duboke; njihove se riječi imaju ne samo čitati, nego i vršiti. Grci pak svoje besramne mane svaljuju na kršćane, kojima je stalo do svetosti i istine. Ali su oni i ustrpljivi prema svojim neprijateljima i mole se, da se ovi obrate od svojih zabluda. I ako se tko obrati, stidi se svojih prijašnjih bezakonja, skrušeno ispovijedajući: »U neznanju sam to učinio«. A grijesi će mu se oprostiti. Doista blažen je rod kršćana ispred svih drugih ljudi. Neka dakle zamuknu svi klevetnički jezici, i neka traže ovu istinu nauku Božju, koja vodi do svijetla. Koji god još nisu upoznali Boga neka prime ove neprolazne riječi, koje su od vijeka, i neka tako preteku strašni sud Isusa Krista, koji ima doći.

Čujmo dva krasna suda o toj Apologiji.

Bardenhewer veli: »Kraj sve jednostavnosti raspored ove Apologije ipak nešto veličanstveno krije u sebi. Aristid stoji na visokoj straži, sigurnim pogledom odozgor gleda on rod ljudski kao veliku cjelinu, i duboko je on proniknut uvjerenjem o bitnom značenju i zadaci nove religije za svu povijest svjetsku. Smjelom kršćanskom samosviješću on nanizuje dosad još malešnu četu kršćana poput ravnopravnog člana na velika plemena ljudska. I u potankostima znao je spretno rasporediti svoju građu, pa i prikazivanje je njegovo u dostojnom razmjeru prema veličini predmeta. Napose u zaglavnim dijelovima razvija pisac bez sumnje veliku govorničku moć, opis kršćanske vjere i kršćanskog života može se nazvati žarkim hvalospjevom. Ako se na drugim mjestima, osobito kod žigosanja grčkih bogova, njihove zloče i nemoći, pokaže opširnost i monotonija, koja umara današnje čitatelje, treba ipak uvažiti, da su valjda baš ovi izvodi piščevi osobito zanimali prve čitatelje poradi tadašnje aktualnosti svoje.«⁸⁾

Slično se izrazuje i J. Geffcken⁹⁾: »Tako je dakle ova najstarija Apologija ne samo dragocjen, nego upravo ganutljiv spomenik iz staroga kršćanstva. Još slabo i neokretno, ali ipak već tako sigurno svoje budućnosti, ovo se prakršćanstvo upušta u borbu sa svojim protivnikom. Tko pročita njegova Tertulijana/ njegova Augustina, te se dadne do dna duše potresti pridušenim, samo kadikad gromovito prasnulim gnjevom prvoga, i opet svesilnom stvaralačkom snagom drugog Afričanina, taj neka ne zaboravi, gdje je ta dvostruka sila korijen uhvatila; pa makar i valjda ta bit kršćanstva ne govorila njegovu srcu, ipak neka on u svom duhu pravedno uvaži ove prve klice apolegetike i svu znamenitost njihovu«.

Prijevod dvaju prvih i četiriju posljednjih poglavlja.¹⁰⁾

I. poglavlje: Ima jedan Bog nedokučljiv.

1. »Ja sam, Care, Providnošću Božjom došao na svijet. I kad sam promatrao i nebo i zemlju i more i mjesec i sve drugo, zadivio sam se¹¹⁾ ovoj zgradi svemira. 2. Upoznao sam, da sila nekog drugoga pokreće svijetom i svime, što je u njemu, i vidio sam, da je Bog onaj, koji to pokreće¹²⁾ i uzdržaje, makar i on u tim stvarima bio sakriven i njima zastrt. Jasnno je pak, da je pokretač jači od pokrenutoga (i uzdržavatelj jači od uzdržavanoga).

Ali mi se ne čini slobodnim dublje istraživati, kakov je taj pokretač svih stvari, jer mi je ovo jasno, da se on ne može dokučiti po svojoj naravi; a raspravljati o istini njegove uprave, da bih je posve shvatio, nije mi korisno, jer je nitko ne može sasvim dokučiti.

3. Ovo pak tvrdim o tom pokretaču svijeta, da je on Bog svega, koji je sve učinio poradi čovjeka. I jasno mi je, da je (jedino) pametno, Boga se bojati, a ne tlačiti čovjeka (svoga bližnjega).

4. Tvrdim (nadalje), da je Bog neroden, neučinjen, (da ga nitko ne obuhvaća a sam obuhvaća sve, da je on forma od sebe opstojeći ili apsolut-

na,¹³⁾ bez početka i svršetka, (neprolazan), besmrtan, savršen, i nedohitan. Ako rekoh »savršen«, to znači, da nema u njega nedostatka, da on ništa ne treba, dok sve (drugo) treba njega. I ako rekoh, da je on bez početka, to će reći, da sve, što ima početak, ima i svršetak; a sve, što ima svršetak, može se rastvoriti.

5. On je bez imena¹⁴⁾, jer sve što je dobilo ime, pripada stvorovima. Oblička nema ni veze raznih udova; jer takovo što pripada među tvorevine (stvorenja). Nije ni muško ni žensko, (jer je takovo biće podvrgnuto strastima). Nebo ga ne ograničuje, nego nasuprot on ograničuje sve vidljivo i nevidljivo. Nema on premca, jer nema nikoga, koji bi bio jači od njega. Gnjeva i srdžbe nema on, jer nema ništa, što bi mu moglo odoljeti. Zabluda i zaboravljivost kose se s njegovom naravi; jer je on sama premudrost i razboritost, i u njemu (kao temelju) sve je postavljeno.¹⁵⁾ Nije on upućen na žrtve klanice i na žrtve, koje se izlijevaju ili na koje druge vidljive stvari, nego je sve upućeno na njega.¹⁶⁾

II. poglavlje: Prednost podrijetla kršćana ispred barbara, Grka i Židova.

»1. Iza kako smo Vam o Bogu govorili, koliko je naš razum mogao govoriti, prijedimo sad na rod ljudski, da saznamo, koji se od ljudi drže ove istine o Bogu, i koji su u zabludi.

2. To Vam je jasno, Care, da ima četiri vrste ljudi na zemlji: barbara i Grka, Židova i kršćana.

3. Barbari proračunavaju početak (glavu) vrste svoje religije (bogobojaznosti)¹⁷⁾ od Kronos-a i Rheje i od ostalih bogova svojih; 4. Grci pak od Helena, koji da je od Zeus-a. Od Helena pak vuku lozu svoju Eol i Ksito, ostala pak porodica od Inaha i Foreneja, i konačno od Dánaos-a Egipćanina i od Kadmos-a (Sidonjanina) i Dionizija (Tebejca).

5. A Židovi su podrijetlom od Abrahama, od koga se rodi Isak, a od Isaka Jakov, koji je sam opet imao dvanaest sinova. Ovi su se preselili iz Sirije u Egipat, i tu ih je zakonodavac njihov nazvao rodом Hebreja; konačno su se nazvali Židovima.

6. Kršćani pak (vuku lozu svoju) proračunavaju početak svoje religije od Isusa Krista. Ta on se zove Sin višnjega Boga, i o njemu je rečeno¹⁸⁾, da je (kao) Bog sašao s neba i od hebrejke djevice uzeo na se i obukao tijelo; i prebivao je (tako) u kćeri čovječjoj Sin Božji.

7. To uči evanđelje, koje se prema izjavi njihovoj tek prije kratkog vremena propovijedalo. I Vi, budete li ga čitali, spoznat ćete silu, koja je nad njime.

8. Baš ovaj Isus rodio se iz plemena Židova. Imao je pak dvanaest učenika, da bi se djelo spasenja njegova *οἰκονομία*, dispensatio izvršilo. Baš su njega Židovi proboli (raspeli); umro je i pokopali su ga. I rekli su da je iza tri dana uskrsnuo i uzašao na nebo. Poslije toga razidoše se ovih dvanaest učenika širom poznatih krajeva svijeta i naučavali su veličanstvo njegovo u svoj poniznosti i krotkosti. Stoga se i oni, koji dandanas vjeruju u onu propovijed, zovu kršćani, kako su dobro poznati.

9. Ina dakle, kao što sam prije rekao četiri vrste ljudi: barbara i Grka, Židova i kršćana.

(10. Bogu dakle pripada (ili služi) dah (zrak), anđelima vatra, demonima voda, a ljudima zemlja.)« Između ovih zadnjih riječi sirsčkog i armenskog prijevoda i između prijašnjih izvoda nema prozirne veze. Bit će to nespretna interpolacija, koja nanizuje na četiri vrste ljudi četiri stara elementa.

XIV. poglavlje (o Židovima).

1. Dodimo sada, Care, do plemena Židova, i gledajmo, kakove nazore imaju o Bogu. 2. Židovi tvrde, da je Bog jedan, Stvoritelj svega i svemoguć, i da se ne smijemo ničemu drugomu pokloniti osim jedinome Bogu. I u tom čini se, da se više približuju istini, nego svi narodi, klanjajući se poimence (Bogu, a ne djelima njegovim. 3. A nasljeđuju Boga također po ljubavi prema ljudima, koju njele, vršeći milosrđe prema siromasima, otkupljujući suznjeve, pokopavajući mrtve i čineći tomu slično, što je Bogu ugodno pa i ljudima pristalo, što su sve primili od svojih preda.

4. Ali su i oni zalutali s prave spoznaje. Oni istina cijene u svojim mislima (subjektivno), da štuju Boga, štovanje njihovo po načinu njihovih čina ide anđele, (Kol. 2, 18; Hebr. 1, 4—14; 2, 5 ss.) a ne Boga, jer se drže subotâ i mladih mjeseca (Is. 1, 13. Kol. 2, 16.) i dana prijesnih (vazmenih) i Velikoga dana i posta i obrezovanja i čistoće jela¹⁹⁾, što ipak ne vrše ni tako savršeno. (Ovdje grčka preradba ovako je svela 2—4: »Jer štuju i sada (još) jednog svemogućeg Boga, ali ne prema spoznaji (f. Rim. 10, 2.), jer niječu Krista Sina Božjega, te su gotovo nalik na neznabošce, makar se činilo, da se dosta približuju istini, od koje su odstupili.«)

XV. poglavlje (o kršćanima).

1. »Kršćani pak, Care, obilazeći i tražeći našli su istinu, i kako smo razabrali iz njihovih spisa, bliži su istini i prokušanoj spoznaji nego li drugi narodi. 2. Jer poznaju Boga i vjeruju u njega, tvorca neba i zemlje, u kojem sve i iz kojega sve²⁰⁾, koji ni jednog drugog boga nema uza se; 3. od njega su primili one zapovijedi, koje su utisnuli u svoju dušu i koje drže u nadi i očekivanju budućega svijeta.

4. Stoga ne griješe preljubom ni bludom, ne govore krivog svjedočanstva niti zadržavaju primljenog zaloga niti žele, što nije njihovo; oca i majku štuju i čine dobro svom bližnjemu, i ako su suci, prema pravdi sude. 5. Bogovima u obliku ljudskom ne klanjaju se, i što ne žele, da njima drugi učine, to ne čine nikomu. Od jela poganskih žrtava ne jedu, jer su neokaljani. Koji su im nešto na žao učinili, njih nagovaraju i čine ih prijateljima svojim, a dobro čine svojim neprijateljima.

6. Žene su im, Care, čiste poput djevice, a kćeri im stidljive. Muževi se njihovi uzdržavaju od svake nezakonite veze i od svake nečistoće poradi nade budućeg nagrade na drugom svijetu. Robove i ropkinje ili djecu, što ih neki valjda imaju, nagovaraju, da se pokršćane, i to iz ljubavi prema njima. I ako su (ti robovi) postali kršćanima, zovu ih braćom bez razlike.

7. Tuđim se bogovima ne klanjaju. Hodaju u svoj poniznosti i prijaznosti. Laž se u njih ne nalazi, a ljube se među sobom. Udovica ne preziru, sirotu oslobađaju od tlačitelja. Tko ima, bez zavisti daje onomu, koji nema. Kad vide stranca, uvode ga u svoj stan i vesele se njemu kao pravom bratu. Jer se ne zovu braćom po tijelu, nego braćom po duhu i u Bogu.

8. Ako pak koji od njihovim siromaha prijeđe s ovoga svijeta, te ga neko od njih vidi, po mogućnosti brine se za ono, što se tiče ukopa njegovog. Čuju li pak, da je tko od njih porad imena Krista njihova bačen u tamnicu ili u tjeskobi, svi se brinu oko potrebe njegove, i izbavljaju ga, ako to mogu.

9. A bude li među njima koji siromah ili oskudni, i ne preteče li im ništa izvan potrebnoga, poste dva ili tri dana, da oskudnima naknadno pribave potrebitu hranu.

Zapovijedi svoga Krista drže veoma savjesno. Pošteno i stidljivo žive, kako im je Gospodin Bog njihov naložio. 10. Svako jutro i u svaku uru poradi milosti, koje im je Bog udijelio, blagosivaju ga i hvale, a na svom jelu i piću zahvaljuju mu²¹).

11. I kada koji pravednik među njima prijeđe s ovoga svijeta, vesele se i zahvaljuju Bogu i prate njegovo mrtvo tijelo, kao da on putuje s jednoga mjesta na drugo. Kad se komu od njih rodi dijete, blagosivaju Boga (kod krštenja); a dogodi li se, te ono umre u svom djetinjstvu, onda pogotovu veoma blagosivaju Boga, jer je bez grijeha prošlo kroz svijet. A vide li opet, da je tko u svojoj bezbožnosti ili u svojim grijesima umro, gorko plaču i stenju nad njim, jer sigurno ide u susret kazni.

12. To je, Care, zapovijed zakona kršćana i vladanje njihovo.

XVI. poglavlje (o kršćanima dalje).

1. Kao ljudi, koji poznaju Boga, upravljaju njemu molitve za stvari, što ih njemu dolikuje dati, a njima primiti; i tako ispunjuju vrijeme svoga života. Pa jer pripoznaju milosti Božje primljene, stoga prolaze čari, što ih ima svijet (bez obzira njihove).²² Doista, oni su našli istinu, obilazeći i tražeći je, i prema svemu, što saznasmo, razumijemo, da su se oni jedini približili spoznati istine.

2. Blagodati ipak, što ih dijele, ne navještaju ušima svjetine, nego nasuprot brinu se, da ih nitko ne opazi, i sakrivaju svoj dar poput onoga, koji nađe blago te ga sakriva. Trse se, da budu pravedni, očekujući, da će vidjeti svoga Krista u velikoj slavi i od njega primiti obećano.

3. Riječi pak njihove i zapovijedi, slavu njihove službe (Božje?) i očekivanje njihove plaće na drugom svijetu prema djelovanju svakog od njih, možeš, Care, upoznati iz njihovih spisa. 4. Nama je pak dovoljno, što smo Vašem Veličanstvu u kratko obznanili vladanje i istinu kršćana. Jer uistinu velika je i divna njihova nauka za onoga, koji hoće da je promotri (ispita) i shvati. I u istinu je to novi narod, i božanska je primjesa u njemu²³).

5. Uzmite dakle njihove spise, i čitajte u njima, i gle, vidjet ćete, da nisam ništa od sebe iznio niti govorio tako (samo) kao odvjetnik njihov; nego kao što sam čitao u njihovim spisima, tako sam uvjeren o tom pa i o

budućemu. Stoga sam bio ponukan, pokazati istinu onima, koji je hoće i teže za budućim svijetom. 6. Pa ne sumnjam, da (samo) poradi molitve kršćana svijet još dalje opstoji. Drugi su narodi u zabludi i vode druge u zabludu, valjajući se (u kumirstvu) pred elementima svijeta, jer pogled njihava duha ne će da se uzdigne iznad njih; tumaraju kao pijanci, gurajući jedan drugoga, i padaju».

XVII. poglavlje: Epilog.

»1. Dovle sam ja, Care, govorio. U ostalom, kako prije rekoh, nalaze se u njihovim spisima riječi, koje je teško iskazati i protumačiti, i koje valja ne samo izreći nego također u djelu izvršiti.

2. Grci pak, Care, jer sami izvršuju sramotne stvari kod spavanja s muškarcima i s majkom i sa sestrom i s kćerkom, svaljuju sramotu svoje nečistoće na kršćane. Kršćani pak poštenu su i pobožni, a istina im je pred očima. 3. Oni su također dugotrpni, i zato, što znaju, da su (ti neprijatelji) u neznanju, daju se od njih zlostavljati, podnose ih i trpe, te su prema njima još obzirniji nego prema ljudima, koji nemaju pameti. I prinose molitve za njih, da bi se obratili od svoje zablude.

4. No ako se dogodi, te se tko obrati, onda se pred kršćanima stidi poradi počinjenih djela svojih, i slavi Boga, govoreći: »U neznanju sam to učinio«. Kaje se od sveg srca, i grijesi mu se opraštaju, jer ih je počinio u neznanju u prijašnje vrijeme, kad je još psovao i grdio pravu spoznaju kršćana. 5. I doista, blažen je rod kršćana ispred svih ljudi na površini zemaljskoj.

6. Neka dakle zamuknu jezici oni, koji govore taštinu i kleveću kršćane, a sada neka govore istinu. Ta bolje je za njih, da se klanjaju pravome Bogu, nego jednom ispraznom zvuku bez razuma.

7. I doista, božanstveno je ono, što usta kršćana govore. I njihova nauka vrata su svijetla. Neka joj se dakle približe svi, koji (još) nijesu upoznali Boga i neka prime nepropadljive riječi, koje su od vjkada i od vijeka. Pretecimo dakle strašni sud, koji će po Isusu Kristu doći na čitav rod ljudski».

(Svršetak Apologije filozofa Aristida).

* * *

Tko s ovom Apologijom Aristidovom isporedi »Poslanicu Diognetu«, njemu će udariti u oči velika sličnost i srodnost jednog i drugog spisa, što se tiče i sadržaja i rasporeda i nazora i zanosnog sloga te samih nekih riječi. Ali o tom progovorit ćemo drugi put, ako Bog da.

I. P. Bock D. I.

¹⁾ Bibliothek der Kirchenväter (Novo izdanje, Schermann) Frühchristliche Apologeten 1913.) I, 6—7.

²⁾ (Innsbrucker) Zeitschr. f. kath. Theol. 1879. 614.

⁸⁾ Kihn, izvrstan poznavalac Aristidove Apologije, isto tako veli: »Justin služio se ovom Obranom kao podlogom za svoju Apologiju« (Patrol. I, 138).

⁹⁾ Evo što piše: »Kvadrat, učenik apostola, i Aristid, naš filozof atenski, predali su Hadrijanu knjige sastavljene u prilog kršćanskoj vjeri; a Sereno Granije poslanik, muž osobito odličan napisao je pismo caru, govoreći, kako je najveća nepravda, što se vikanju svjetine izručuje krv nedužnih ljudi, i što se ovi bez ikakva zločina osuđuju samo poradi imena i sljedbe svoje. Na to je Hadrijan pisao maloazijskom prokonsulu, da se kršćani ne smiju osuditi, a da im se krivice nisu dokazale. Primjerak ovog pisma čuva se do naših dana«.

¹⁰⁾ Geschichte der bizant. Litteratur (1897.) 887 s.

¹¹⁾ V. Tübinger Quartalchrift 1892, 523, gdje Schenfelder veli: »Beide Ausdrücke haben im Syrischen die Pluralpunkte«.

¹²⁾ Stoga je i rimska kongregacija konsistorijalna talijanski prijevod Rauschenove patrologije zabranila u talijanskim sjemeništima (Acta Ap. Sedis, 1913, 455 - 457.)

¹³⁾ Gesch. der altkirchl. Litteratur I, 176 — 177. ¹⁴⁾ Zwei griechische Apologeten, 1907. 39. Vidi Rauschen I. c. 23.

¹⁵⁾ Držim se osobito sirskeg cjelovitog prijevoda, jer je grčki izvornik preobrađen u onom romanu.

¹⁶⁾ Prema Aristotelu (Metapl. I. 2, 982 b, ss.) divljenje kod gledanja na svijet početak je filozofije.

¹⁷⁾ To je omiljeni dokaz Aristotelov za bivstvo Božje.

¹⁸⁾ Ἀὐτὸγενὲς ἔθδος, Aristot. Metapl. XII. 7. 8; 1072a, respect. 1073a. De caelo, I, 9; 279a.

¹⁹⁾ Isp. Justin. Apol. II, 6, 1: »Ocu svih, jer je nerođen, nije se nadjenulo nikakvo ime. Jer tko se prozove kojimgod imenom, ima starijega koji mu je nadjenulo to ime«.

²⁰⁾ Isp. Kol. 1, 17.

²¹⁾ Isp. Justin. Apol. I, 10, 1; 13, 1. Epist. ad Diogn. 3, 5.

²²⁾ Tako točno prevodi Schönfelder po sirskeg prijevodu; a to je više u skladu sa cjelinom nego prijevod drugih: »Vuku lozu svoju ili pripisuju podrijetlo svoje...«

²³⁾ Scl. u Sv. Pismu.

²⁴⁾ Isp. Kol. 2, 16. Hebr. 13, 9; Epist. Diogn. 4. Justin. I, 37, 5.

²⁵⁾ Rim. 11, 36; Kol. 1, 16.

²⁶⁾ Schönfelder ovdje ističe, »für ihre Speise und ihren Trank danken sie ihm«. Tim je pisac natuknuo Euharistiju, koliko to dopušta tajna disciplina (Isp. Did. X, 3). Isto je tako nekoliko redaka kasnije natuknuo sakrament krsta.

²⁷⁾ Rauschen ovdje krivo prevodi: »So strömen ihretwegen die Segnungen in der Welt fort«.

²⁸⁾ Isp. Rim. 8, 14 s. Iv. I, 12 etc., 1 Pet. 29; Ep. ad Diogn. 10, 6 Justin. Dial. 116.

